

A *Nyelvművelés*, *nyelvi tervezés* területéről például a következő – ténylegesen releváns és modern szemléletű – műveket emelik ki a szerzők az óriási szakirodalomból: FÁBIÁN PÁL: *Nyelvművelésünk évszázadai*, Gondolat, 1984., GRÉTSY LÁSZLÓ – KEMÉNY GÁBOR (szerk.): *Nyelvművelő kézisztár*, Auktor, 1996., GRÉTSY LÁSZLÓ – KOVALOVSKY MIKLÓS (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyv*, Akadémiai, I. 1980., II. 1985., KEMÉNY GÁBOR (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma*, MTA Nyelvtudományi Intézete, 1992., TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.): *Nyelvi tervezés*, Universitas, 1998., TOLCSVAI NAGY GÁBOR: *A nyelvi norma*, Akadémiai, 1998.

A kisszótárhoz hasonló feldolgozások korábban is megjelentek már, ezek azonban inkább egy-egy részterületre vagy speciális ágazatra koncentráltak, mint például TÓTFALUSI ISTVÁN (a tematikus bibliográfia *Nyelvészet lexikonok, terminológiai szótárak* szekciójában is feltüntetett) könyve, a *Nyelvi vadamecum* (Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1994.), ami inkább a nyelvtanulók igényeit tartja szem előtt. Ezért is öröndetes, hogy KUGLER NÓRA és TOLCSVAI NAGY GÁBOR munkája révén ezúttal egy átfogó, gazdag és korszerű szemléletű útmutató került a könyvesboltok polcaira, amely áttekinthetően „körvonalazza a mai műveltség nyelvi összetevőjét” (5). Az érettségi elnöként is tevékenykedő recenzens jó szívvel ajánlja a *Nyelvi fogalmak kisszótárát* nemcsak az érettségi, felvételi vizsgákra készülő diákoknak, hanem a magyart tanító pedagógusoknak is.

Vass László

Tolcsvai Nagy Gábor: A magyar nyelv szövegtana
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. 380 p.

A szövegnyelvészet és a szövegtan kérdéseivel foglalkozó magyar nyelvű munkák a hetvenes évek végétől kezdtek megszorodni, s publikálásuk a kilencvenes évek elejétől vált rendszeressé, nem utolsósorban a *Szemiotikai szövegtan* (PETŐFI – BÉKÉSI – VASS (szerk.): 1990 –), később az *Officina Textologica* (PETŐFI (főszerk.): 1997 –) című periodikában. Az ezredfordulóra megjelentek az első átfogó, rendszerező összefoglalások is, amelyek alighanem új korszakot nyitnak a tudományterület alig több mint két évtizedes történetében.

Régi 'adósságát törlesztette' a hazai tudományosság ROBERT DE BEAUGRANDE – WOLFGANG DRESSLER: *Bevezetése*nek (2000.) magyar nyelvű kiadásával, amely a tudományág alapművének tekinthető. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA kötete (1999.) „a magyar nyelvű szövegekre érvényes sajátosságokat igyekszik szinkron metszetben megvilágítani (...) a jelenlegi és a jövődi magyartanároknak”. FEHÉR ERZSÉBET jószerével egyedülálló tudománytörténeti áttekintése (2000.) pedig a történeti és a tematikus nézőpont egyiségében mutatja be a magyar szövegnyelvészet kialakulásának körülményeit és fejlődésének folyamatát, illetőleg kutatási területeit, témaköreit.

Ebben a produktív, dinamikusan gyarapodó kutatási és oktatási kontextusban látott napvilágot *A szövegek világa* című és más nagy hatású mű szerzőjének, TOLCSVAI NAGY GÁBORNAK *A magyar nyelv szövegtana* című munkája (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.), amely „a korábbi strukturalista, generatív és pragmatikai megközelítések

eredményeit összegezve és hasznosítva – olvashatjuk a kötet *Bevezetésében* – alapvetően a kognitív nyelvészet és a kognitív tudomány, valamint a funkcionális nyelvtanok eredményeire épít” (7).

A kötet négy nagy egysége közül „A szövegtan elméleti megalapozása” című első rész (9-106) öt fejezete (1. *A szöveg: előzetes értelmezés*, 9-14, 2. *A tudománytörténeti háttér: a szövegtan kialakulása*, 15-37, 3. *Szövegtan, szövegnyelvészet, szövegelmélet*, 38-64, 4. *A kommunikáció és a szöveg*, 65-88, 5. *A szöveg nyelvtani egységeinek jellemzői*, 89-106) a szöveg megközelítésének elméleti keretét és a szövegkutatás történetét vázolja, illetőleg bemutatja a humán kommunikáció és a szöveg nyelvtani egységeinek jellemzőit; „A vehikulum” című második rész (107-114) egyetlen fejezete (6. *A szöveg fizikai megnyilvánulása*) a szöveg fizikai hordozójának sajátosságait vizsgálja; „A szövegértelmezés létrejöttének tagolódása: mikro-, mezo- és makroszint” című harmadik rész (115-330) tíz fejezete (7. *A szövegértelmezés tagolódása: mikro-, mezo- és makroszint*, 115-120, A) A szövegvilág makroszintje: első megközelítés. 8. *A szövegvilág és két fontos tényezője*, 121-131, 9. *A tér jelölése a szövegben*, 132-147, 10. *Az idő jelölése a szövegben*, 148-162, B) A szövegvilág mikroszintje. 11. *A szövegértelmezés mikroszintjének nyelvtani formái a magyarban*, 163-172, 12. *A szövegértelmezés mikroszintjének szövegtani formái a magyarban*, 173-242, C) A szövegvilág mezoszintje. 13. *A szövegértelmezés mezoszintjének szövegtani formái a magyarban*, 243-290, 14. *A szövegszerkezet mezoszintjének formái*, 291-309, D) A szövegvilág makroszintje: második megközelítés. 15. *A szövegértelmezés makroszintjének szövegtani formái a magyarban*, 310-321, 16. *A szöveg stílusa mint a szövegértelmezés része*, 322-324, 17. *A cím*, 325-330) a szöveg különböző szintjeit, e szintek sajátosságait jellemzi; „A szövegtan tágabb összefüggései” című negyedik rész (331-342) három fejezete (18. *Szövegtipológia*, 331-338, 19. *Szövegalkotás és szövegértelmezés*, 339-340, 20. *Összefoglalás*, 341-342) egyrészt tipológiai kérdésekre koncentrálnak, másrészt összefoglalja a mű eredményeit.

1. *A szöveg: előzetes értelmezés* című fejezetben (9-14) a szöveg főnév etimológiai, szemantikai és pragmatikai elemzése alapján a szövegfogalom körülhatárolására tesz kísérletet a szerző. A szöveg kettős természetű jelenség: egyfelől *statikus* entitás, s mint ilyen, produktum vagy struktúra (szerkezet), másfelől *dinamikus* entitás, s mint ilyen, produkció vagy procedúra (művelet). Fogalma az *írott* és a *beszélt* szövegekre egyaránt kiterjed, megkülönböztetésük elvi síkon nemigen motiválható, ezért „mindkét jelzett kategóriát a szövegtan részének tekinti” (13), ami lényegében összhangban áll az idegen nyelvű szakirodalomban a tudományterület megnevezésére szolgáló terminus technicusok (*textlinguistics*, *discourse analysis* stb.) referenciájával. (Csak zárjelesen jegyzem meg, hogy a magyar nyelvű „szövegtan” kifejezésnek más nyelveken nincs pontos megfelelője.) Statikus entitásként körülírt előzetes definíciója szerint: „minden uralkodóan nyelvi produktumot, amely valamilyen interakciós helyzetben körülhatárolható kommunikációs egységként, vagyis kommunikátumként értelmezhető, szövegnek nevez” TOLCSVAI (14).

2. *A tudománytörténeti háttér: a szövegtan kialakulása* című fejezet (15-37) a szövegkutatások történetét vázolja az időrendiség és az irányultság szempontjainak figyelembevételével. Az ókori „szövegstudományok” (retorika, stilisztika, filológia, hermeneutika stb.) szövegtani érdekűnek még nem tekinthető megközelítésmódjaitól a kognitív szemlélet térhódításáig ível az áttekintés. A mai értelemben vett szövegtan útját az

1950/60-as évek fordulójától az autonóm szintaxis hagyományain túlmutató nyelvészeti irányzatok (a beszédaktus-elmélet, a szisztemikus-funkcionális nyelvtan, a pragmatika, a szociolingvisztika, az interakcióelmélet stb.), a befogadás folyamataira összpontosító irodalmi hermeneutika és strukturalizmus, a néprajzi indíttatású etnometodológia, valamint az elméleti társadalommagyarázatok eredményei egyengették.

A szöveg mibenlétének tisztázására irányuló korai kísérletek részben *mondatgrammatikai* keretben, részben *generatív grammatikai* minták alapján indultak meg: egyfelől a mondatok szintaktikai kapcsolataiból (lásd például R. HARWEG: 1968.), másfelől pedig egy generatív alapozású, egységes szövegelméleti módszerből próbálva meg (többnyire pragmatikai háttér nélkül) levezetni a szöveget (lásd például VAN DIJK: 1972.). A korabeli hazai szakirodalomban DEME LÁSZLÓ máig ható munkássága (lásd például DEME: 1971.) mondatgrammatikai indíttatású: a mondatok közti kapcsolatokat tartalmi-logikai összefüggések alapján konstrukciós formákban igyekszik megragadni.

Az első átfogó szövegmagyarázatok az 1970-es években születnek meg. VAN DIJK (1972.) a szövegelemek felszíni, lineáris kapcsolatai felől halad a szövegszintű mélyszerkezetek, a makrostruktúrák felé, melyek a szöveg globális koherenciáját biztosítják. Modelljének továbbfejlesztett változataiban mindjobban előtérbe kerül egyfelől egy extenzionális szemantikai komponens mint a nyelven kívüli valóságra vonatkozó tudásunk tára, melynek magyarázatára a kognitív tudomány hivatott, másfelől a szöveg alapját alkotó proposíciók értelmezését lehetővé tevő lehetséges világok fogalma. Az összefüggőséget alapállászerűen az intenziók és a referáltak kapcsolatai biztosítják, mikrostruktúrákat hozva létre, melyekre a makrostruktúrák rendszere épül. „Csak a makrostruktúrával rendelkező mondat szekvenciák nevezhetők szövegnek” (22). Ezekre illeszkedik a pragmatikai komponens, majd a stilisztikai, retorikai struktúrák hálózata, végül a szuperstruktúra, vagyis a „szöveg formája, típusa, függetlenül annak tartalmától (a makrostruktúrától)” (22).

PETŐFI S. JÁNOSnak az 1970-es években kimunkált „szövegstruktúra – világstruktúra – elmélet”-e (TeSWeST), mely három fő összetevővel, egy szöveggrammatikai, egy világszemantikai (extenzionális) és egy lexikon komponenssel rendelkezik, a szöveg mint komplex jel szintaktikai, szemantikai és pragmatikai felépítését kívánja leírni (lásd például PETŐFI: 1978.). Ez a keret az 1980-as években némiképpen átalakul, megjelennek benne „a széles értelemben vett pragmatikai, végső soron hermeneutikai elemek” (24, lásd például PETŐFI: 1996.), a 90-es években pedig tovább egyszerűsödik, majd a multimedialitás kutatása felé fordul.

HALLIDAY szisztemikus-funkcionális nyelvtana a forma és a funkció egységét keresve, a nyelv társadalmi interpretációjára helyezte a hangsúlyt. Modelljében a nyelvi működés lényege: a szemantikai rendszer áthelyezése a lexikogrammatikai, majd a fonológiai és ortográfiai rendszerbe (részletesebben lásd például HALLIDAY: 1985.). A nyelv ennek megfelelő fő funkciói: a fogalmi, az interszónális és a textuális funkció, a nyelvelírás feladatait ezek együttesen határozzák meg. A kohéziós elemek a textuális funkció rendszerében működnek, ezt HALLIDAY HASSANNAL közösen írt értekezésében fejti ki (HALLIDAY – HASAN: 1976.) a következőképpen: „a kohézió a szöveg egy elemének szemantikai viszonya egy másikhoz, amely elem az elsőnek az értelmezéséhez szükséges” – idézi a szerzőket TOLCSVAI (25). A kohézió típusai: a referencia, a szubsztitúció, az ellipsis, a konjunkció és a lexikai kohézió. A referencia lehet exoforikus (hely-

zetbeli) és endoforikus (szövegbeli anaforikus vagy kataforikus). (Lásd még PETŐFI – VASS: 1992.)

A hetvenes évek hozadékából többek között a *Prágai Nyelvész kör* (tematikus progresszióval kapcsolatos) tevékenységét emeli még ki TOLCSVAI, továbbá PLETT módszer-tanát (1975.), a szövegtypológiai vizsgálódásokat, valamint a stílus pragmatikai megközelítését és az etnometodológiai alapú társalgáselemzés eredményeit.

A hazai szövegtani kutatások első – a hetvenes évek második felére tehető – periódusát egyrészt az *Általános nyelvészeti Tanulmányok XI.* kötet (TELEGDI – SZÉPE (szerk.): 1976.), másrészt a kaposvári szövegtani konferencia anyaga reprezentálja (SZATHMÁRI – VÁRKONYI (szerk.): 1979.). Ezek a munkák sokszínűségük ellenére is azt mutatják, hogy „a hetvenes években sem a kategorizáló leíró magyar nyelvtani hagyomány, sem a strukturalista formális nyelvészeti irányzat, sem az ekkor már jelentkező generatív grammatikai irány nem tudott eredeti elméleti keretéből kiindulva átfogó szövegmagyarázatot vagy (magyar) szöveg-leírási módszereket kezdeményezni” (27).

DE BEAUGRANDE és DRESSLER alapmunkája (1981.) a textualitás hét kritériumát különbözteti meg: (1) kohézió, (2) koherencia, (3) szándékoltóság, (4) elfogadhatóság, (5) hírérték, (6) helyzetszerűség és (7) intertextualitás. Ezeket a kritériumokat, amelyek közül például a koherencia nem csupán a szöveg, hanem a szövegalkotás és -befogadás jellemzője, a kognitív tudomány keretében kívánják egységbe foglalni. A szöveg tehát „a szövegalkotás és a szövegbefogadás kognitív folyamataiban valósul meg” (28), struktúra és procedúra is. E folyamatokat a retorikai hagyományok (tervezés, a tartalom körvonalazása, kidolgozás, kifejezés és megformálás) felhasználásával modellálják.

BROWN és YOLE sokoldalúan motivált diskurzus-elemzési összefoglalásában (1983.) a szöveg a diskurzus reprezentációja, nagyjából ekként: a kontextus (referencia, előfeltevés, implikatura és inferencia) szerepe, a diskurzustartalom kifejtése, a topik és a tematizáció tárgyalása, az információstruktúra bemutatása, a referenciaviszonyok természetű (helyettesítés, névmásítás) s végül a világra vonatkozó tudás (cselekvésmoდეlek) vizsgálata.

A kognitív fordulat mellett a nyolcvanas évekre tehető a szövegtan multi- és interdiszciplináris jellegének megerősödése is. Erről tanúskodik többek között a korszak kiemelkedő alkotása, VAN DIJK (szerk. 1985.) négykötetes kézikönyve (repertóriumát lásd VASS (szerk.): 1992.).

A nyolcvanas évek hazai törekvései közül elsőként NAGY FERENC *Bevezetését* (1981.) említi a szerző, majd BÉKESI IMRE korabeli munkásságát méltatja. BÉKESI „(...) a mellérendelő tartalmi-logikai kapcsolatok tagmondatok (...) mondaton belüli és mondatok közötti minimális kapcsolódásegységeit és -típusait (és belső strukturalódását, a tömbösödést), a konstrukciótípusokat rendszerezi (...)” (31). *A mert – de, mert – viszont* stb. konstrukciótípusokat a szövegszerveződés egységeiként tartja számon (lásd például BÉKESI: 1986.).

Az első magyar szövegtani monográfia BALÁZS JÁNOS nevéhez fűződik (1985.), aki a szöveg különféle szintjeinek vizsgálatokor a retorikai és a grammatikai jelenségeket igyekezett közös nevezőre hozni. SZABÓ ZOLTÁN szövegstilisztikai kísérletei a fókuszkohezió fogalmában, illetőleg működésének bemutatásában összegződtek (lásd például SZABÓ: 1988.). Számos szövegtani érdekű mű látott napvilágot TERESTYÉNI TAMÁS (1981.), KIEFER FERENC (1983.), PLÉH CSABA (1986.), BÁNRÉTI ZOLTÁN (1983.),

CSÚRI KÁROLY (1987.) és mások tollából. Ebben az időszakban váltak magyarul is hozzáférhetővé PETŐFI S. JÁNOS munkái (lásd például PETŐFI: 1988.).

A kilencvenes évek módszertani változásait így jellemzi TOLCSVAI: az elméleti és az empirikus szövegkutatás elkülönülése, a kognitív pszichológiai alapozás megerősödése, a kommunikációkutatás szerepének növekedése és a kognitív tudomány térhódítása. A számítógép-metáforát főlátja az „ökörendszer” kategóriája, azt kívánva kifejezésre juttatni, hogy „a szöveg és a hozzá tartozó folyamatok megváltoztatják ember és környezete (a beszédhelyzet) viszonyát, tehát a szöveg mint produktum, a hozzá kapcsolódó elméleti kogníciók és a környezet összjátékaként értelmezhető” (34).

Az 1990-ben Szegeden alapított *Szemiotikai szövegtan* „a nyitott fórum állandóságával nemcsak helyben hozott létre iskolát (...), hanem más megközelítéseknek is bősséggel helyt adott” (34), többek között BENCZE LÓRÁNT, KERTÉSZ ANDRÁS, KIEFER FERENC, KOCSÁNY PIROSKA, PÉTER MIHÁLY, SZABÓ ZOLTÁN, TERESTYÉNI TAMÁS és mások műveinek. Az *Officina Textologica* tematikus kötetei 1997-től jelennek meg Debrecenben. Az ELTE BTK-n működő stíluskutató csoport is egyre határozottabban érvényesítette a szövegtan megközelítésmódjait, lásd többek között FEHÉR ERZSÉBET, EÖRY VILMA, RAISZ RÓZSA, GÁSPÁRI LÁSZLÓ és mások munkáiban.

3. A *Szövegtan szövegnyelvészeti, szövegelmélet* című fejezet (38-64) a szöveg megközelítésének filozófiai háttérét, elméleti keretét és fő kérdésirányait körvonalazza.

A 20. századi filozófia alapvetően két fő irányból közelítette meg a nyelvet. A korai WITTGENSTEIN, RUSSELL és CARNAP által kidolgozott analitikus filozófia, illetőleg logikai pozitivizmus a nyelv természettudományos felfogásához jutott, mely a nyelvi jelenségeket más jelenségektől független entitásként kívánja magyarázni (s DESCARTES-on-át ARISZTOTELÉSZig megy vissza). Ezzel szemben a másik felfogás, mely HUMBOLDT, DILTHEY (végső soron PLATÓN) nyomán HEIDEGGER (1927/1989.) hermeneutikai munkásságában bontakozott ki, a nyelv kognitív és történeti jellegét, leírásában pedig a szellemtudományok illetékességét hangsúlyozza. TOLCSVAI és a magyar nyelv szövegtana az utóbbi felfogáson építkezik: a struktúra és a procedúra egységében koncentrálna a szöveg nyelvi reprezentációjára. A struktúra, a szerkezet „*olyan mentális modell, amely a beszédhelyzetben elhelyezett szöveg nyelvi és nem nyelvi összetevőit statikus, pontszerű entitások struktúrájaként írja le*”, a procedúra, a művelet pedig az a „*mentális folyamat, amely ezeket a struktúrákat létrehozza a szövegalkotásban vagy a szövegértésben, folyamatszerű, dinamikus jellegükben is felismeri*” (43, a szerző kiemelései).

A kognitív nyelvészet jelentős változásokat hozott a nyelvtudomány egészében. Centrális kérdése egyrészt a nyelv és az elme viszonya, másrészt a nyelvi tudás modellezése, ideértve a nyelvi tudás elsajátításának és felhasználásának módját is. Kulcsfogalmak a reprezentáció, a produkció és a recepció. Két fő irányát szokás számon tartani. A *moduláris irányzat* kiindulópontja a számítógép-metáfora (hogy tudniillik *a komputer úgy működik, mint az emberi agy*), melyhez a (módszertani vagy ontológiai) modularizmus kapcsolódik. Eszerint az emberi elme autonóm modulokból áll, egy ilyen modul a nyelvi képesség is, a szimbolikus jellegű információk feldolgozása pedig soros műveleti rendszerben egy központi egység irányításával történik. A *holisztikus irányzat* ezzel szemben „a nyelvi és nem nyelvi jellegű műveletek analóg, összefüggő jellegét modellel, a konnekcionizmusban központi irányítás nélküli párhuzamos műveletekkel” (46).

A kognitív nyelvtan fontos összetevője a *prototípuselmélet* (melyet legalábbis részben a kései WITTGENSTEIN alapozott meg). Eszerint az elme kritériumok alapján kategorizál, és pedig az *alapszintű kategória*, illetőleg a *prototípus* hierarchiaviszonyai mentén. A legkorábban (körülbelül kétéves korban) elsajátított alapszintű kategória képviseli többek közt a kategóriatagokat legáltalánosabban jellemző alakot (Gestaltot), a leggyakoribb megnevezést és a legtöbb kategóriatulajdonságot. A megismerés és kategorizáció egyfelől a konvención, másfelől a tapasztalaton alapul. A szemantika ezért nem annyira logikai proposíciókon nyugszik, mint inkább enciklopédikus jellegű, azaz a jelentésszerkezetet ismeretrendszerek alkotják vagy alakítják. A prototípuselv érvényesnek tekinthető a grammatikai kategóriákra és a verbális interakciókra is, melyekben a konkrét megnyilatkozások a minta, a jóváhagyó struktúra kontrollja alatt igazodnak a szituációhoz. Jól formáltságuk ennek és nem egy autonóm szintaktikai szabályrendszernek a függvényében áll. A szintaxis voltaképpen a szemantika és a fonetikai forma szimbolikus reprezentációja. A szövegalkotás és -befogadás folyamatában fontos szerepet játszik a *figura / alap* (figure/ground) megkülönböztetés. A figura a kiemelkedő (előtérbe, szövegfókuszba / diskurzusfókuszba helyezett), az alap pedig a kevésbé kiemelkedő (háttérbe tartozó) nyelvi kategóriák rendszere, melyet itt WALLACE (1982.) alapján ad meg TOLCSVAI. Viszonyukat a perspektíva (nézőpont) határozza meg.

A szöveg szerkezeti megközelítésének kérdésirányait részben KOCSÁNY PIROSKA (1989. és 1992.), részben pedig PETŐFI S. JÁNOS összegzése (1997.) alapján jelöli ki TOLCSVAI. Ezek a kérdések a szöveget konstituáló egységek mibenlétére, természetére, valamint a szövegvizsgálat módszertanára vonatkoznak. A szerző többek között arra a következtetésre jut, hogy „a szövegek vizsgálatában a »szigorú értelemben vett nyelvi ismeretekkel operáló eszköztár« nem elegendő (...), az előbbi kiegészítő, a »világra vonatkozó ismeretekkel is operálni tudó« szövegten is szükséges” (53), de hermeneutikai beállítottságának, illetőleg funkcionális és kognitív szemléletének megfelelően a grammatika, a szövegnyelvészet és a szövegten tárgyátartományát egységben kívánja értelmezni, ami lehetővé teheti a langue–parole dichotómia meghaladását is. A szöveg műveleti megközelítésének irányait főként GIVÓN kérdéskatalógusa és válaszai alapján (1995.) körvonalazza.

A kutatási terület multi- és interdiszciplináris jellege TOLCSVAI értelmezése szerint abban áll, hogy a „szövegtenba mint komplex kutatási tartományba beletartoznak a tudomány-rendszertanilag elkülönített tudományágaknak vagy alágaknak az eredményei az érvényesülő párhuzamos / holisztikus szemléletmódnak megfelelően” (57). A szóban forgó diszciplinákat a szövegösszetevők szerint rendszerezi (57), a szövegösszetevők előzetes reprezentációját pedig egy partitúra felhasználásával modellálja, melyben a következő (párhuzamosan értelmezendő) komponensek szerepelnek: (1) idő, (2) tér, (3) a résztvevők (viszonyuk), (4) a résztvevők cselekedetei, (5) a résztvevők beszéde / írása: a szöveg fizikai megnyilvánulása (a beszéd lineárisan, az időnek megfelelően lejegyezve, az írás eredeti formájában), (6) a szöveg nyelvtani egységeinek jellemzői, (7) a szövegértelem szintjei: mikroszint, mezoszint, makroszint, (8) a megformáltság értelemképzése (a stílus), (9) a résztvevők elmetevékenysége (kogníciója), észlelés, a beszédhelyzetből és a résztvevők viszonyából származó ismeretek, az eddig felsoroltak által aktivizált tudás (általában sémákban). (Diagrammatikusan lásd 61.)

4. A *kommunikáció és a szöveg* című fejezet (65-88) a kommunikáció általános elméleti keretéből kiindulva elemzi a kommunikációs közeg *strukturális* és *procedurális* komponenseit.

A nyelv kommunikatív funkcióit így igazítja a tárgyhoz TOLCSVAI: kapcsolatlétesítés és -fenntartás; közlés (megnevezés, állítás, elbeszélés); megismerés; beszédaktus (szűk értelemben); meggyőzés (vita, érvelés); érzelemkifejezés (65). Elméleti alapvetéseinek megfelelően a kommunikációs közeg és a szöveg két, egymást kölcsönösen feltételező, alakító jelenség.

A kommunikációs közeg *strukturális* összetevői: a *beszédhelyzet*, a *cselekvés*, a *kontextus* és a *téma*, valamint a *tudás*. A *beszédhelyzet* komplex tér-idő tartomány, alakulásában fontos szerepet játszanak a partnerek szociokulturális meghatározottságai (mindennapi tudása, attribúciója), társadalmi szerepviszonyai, intenciói, motivációi és cselekvései, melyek hozzájárulnak a szöveg formai és szemantikai felépítéséhez. A cselekvésemélet eredményei alapján a *cselekvés* és a kommunikáció rokon jelenségeknek minősíthető. A *kontextus* viszonyfogalom: a szöveg valamely elemének vagy részletének közvetlen értelmi környezete; a *téma* pedig annak a reprezentációja, amiről a szöveg a kommunikátorok véleménye szerint szól, s részben a szöveg, részben pedig a beszédhelyzet konstituálja.

A *tudás* alapegysége a fogalom. A fogalmak összekapcsolódnak, azaz (fogalmi) *sémákat*, *kereteket* vagy *forгатókönyveket* alkotnak, amelyek kognitív rugalmassággal tárolódnak az elmében, s amelyeket a közlésfolyamat mintaadó és -közvetítő rendszerekként (re)aktívál a partnerekben, lehetővé téve ez által a szövegegyértelmű beszédhelyzettől független komponenseinek létrehozását, illetőleg megértését. A tudás másik kulcsfogalma a *reprezentáció*. A tudásreprezentáció alapulhat az észlelésen (külső reprezentáció), vagy a képzeleten (belső, jelentéssel kapcsolatos reprezentáció). A külső reprezentáció lehet képi (analóg) és nyelvi, a belső pedig szimbolikus (analóg / képi vagy propozicionális) és elosztott. A kognitív nyelvészet egyfelől a nyelvi jelentés és a reprezentáció, másfelől a nyelvi (külső) és a belső reprezentációk közti összefüggések alapján tekinti „a nyelvtant a jelentés szimbolizációjának” (77). Mind a külső, mind a belső reprezentáció szerepet játszik a megértésben / megértetésben, adott esetben akkor is, ha esetleg csupán részlegesegek. A tudás kitüntetett összetevője a nyelvi tudás, melynek jellemzőit hat pontban foglalja össze TOLCSVAI (77-78). A fogalmi séma nyelvi reprezentációja rendszerint nem teljes.

A kommunikációs közeg *procedurális* (dinamikus) modellje az interakció és a nyelvi norma függvényében értelmezhető. A kommunikatív cselekvést keretbe foglaló interakciókat egyrészt az együttműködési alapelv, másrészt az egocentrikus alapelv (egyéni elvárások, motivációk stb.) irányítják, a nyelvi norma pedig szociokulturális meghatározottságú mintákat szolgáltat a partnerek koordinációs problémáinak megoldásához (vö. BARTSCH: 1985.). E modellek működését több példával illusztrálja a szerző.

5. A *szöveg nyelvtani egységeinek jellemzői* című fejezet (89-106) az alkalmazott nyelvtani egységek szöveg szempontú értelmezését nyújtja. Ezek a következők: a szöveg *fonetikai / fonológiai* jellemzői (hanglejtés, hangsúly, tempó, ritmus, szünet); a szöveg szavainak *morfológiai* felépítése; a szöveg szavainak kognitív keretben bemutatott *jelentéstana*; a szöveg mondatainak, illetve tagmondatainak *szintaxisa* és *jelentéstana*.

A *szupraszegmentális* elemek kommunikatív funkciója a szöveg témájával, a kontextussal és a partnerek szociokulturális kognícióival áll összefüggésben. Nyelvünk mor-

fológiai sajátosságai közül elsősorban az inflexió (INFL)* koreferenciális szerepével számolhatni a szöveg különböző szintjein.

KÁROLY SÁNDOR strukturalista, egyszersmind funkcionális *jelentéstana* szerint (1970.): a jelentés a szó használati szabálya. A szemantikát az enciklopédikus tudástól élesen elkülönítő, különféle irányzatok igazságfeltételekkel próbálták meg leírni a jelentést, később pragmatikai és kognitív aspektusok bevonásával. KIEFER FERENC (2000.) strukturális szempontból közelíti meg a jelentést, de felhasználja a logikai és a kognitív szemantika eredményeit is. A kognitív szemlélet a szemantika enciklopédikus jellegét hangsúlyozza, s vagy a szó konceptuális tartalmát kísérli meg leírni (lásd például LANGACKER: 1991.), vagy pedig a fogalmi keret kategóriájával operál (lásd például KONERDING: 1993.). LANGACKER megkülönböztet nominális predikációkat (főnevek, N) és relacionális predikációkat, mely utóbbiak vagy atemporálisak (melléknevek, ADJ és határozók, ADV) vagy processzuálisak (igék, V). Mindkét osztály kognitív alapja a figure / ground (nála bázis / profil) megkülönböztetés, mely fontos szerepet visel az interpretációban. A predikációkat kognitív tartományok jellemzik. „Az elemi érzékeléssel kapcsolatos tartományok a bázistartományok”, melyek „az érzékelés elemi kognitív folyamatainak leképezései”, s „egy-egy szemantikai szerkezet esetében komplex mátrixszá rendeződnek” (96-97). KONERDING mátrixkeretekkel specifikálja a jelentést.

A *mondatelemzés* hazai gyakorlatában az akadémiai (TOMPA (szerk.): 1961 – 1962.), illetőleg az egyetemi nyelvtan (BENCZÉDY – FÁBIÁN – RÁCZ – VELCSOVNÉ: 1968.) kategorizáló újgrammatikus hagyományokat követő módszertana a legelterjedtebb. Közel áll ehhez a tradícióhoz DEME LÁSZLÓ funkcionális rendszere (1971.). A *Strukturális magyar nyelvtan* mondatana (KIEFER (szerk): 1992.) velük szemben generatív alapozású. Az akadémiai nyelvtan inkább funkcionális, a strukturális inkább formális összetevőkre bontja a mondatot. HALLIDAY nyelvtana (1985.) mintegy ötvözi a funkcionális és a formális mondatrepresentálási módok előnyeit, illetőleg eredményeit. GIVÓN (HALLIDAY nyelvtanához hasonló) rendszerében (1984.) a lexikális szemantika az általános tudást képviseli, a szintaxist pedig a propozicionális szemantika és a társalgási pragmatika alkotja. A magyar nyelv szövegtanában a következő szempontokat különbözteti meg TOLCSVAI a szöveg mondatainak leírásakor: mondatrészek (állítmány, alany, tárgy, határozó, jelző); strukturális összetevők (V, N, VP, NP, DET stb.); aktuális tagolás szerinti tagok (mondattopik (TM), komment (KM), mondatfókusz (FM)); szemantikai / tematikus szerepek (ágens (AG), páciens (PAT), experiens (EXP) stb.) és szó- és mondatjelentés (lásd 102). A topik–komment (téma–réma) szerkezet bemutatásához É. KISS KATALIN (lásd többek között 1998.) eredményeit alkalmazza, a tematikus szerepek pedig a következők: ágens (aktív résztvevő), experiens (átélő), páciens (elszenvedő) és jellemzett. A mondat „kiemelkedő fontosságú, de nem alapvető egysége a szövegnek. A szöveg általános grammatikai egységének az itteni kifejtésben a (szimbolikus) nyelvi egységet tekintjük” (106), amely a kognitív nyelvtan felfogásában egységes entitásként működő értelemképző konstruktum.

6. A *szöveg fizikai megnyilvánulása* című fejezet (107-114) a szöveg vehikulumának jellemzőit taglalja. A vehikulum beszélt szövegek esetén akusztikus: fonetikai és fonológiai jellemzőkkel, írott / nyomtatott szövegek esetén grafikus: kalligrafikus és tipografikus jegyekkel. Természete szerint lineáris (időbeli vagy térbeli), egyszersmind azonban globális is.

	Szerkezeti jellemző	Műveleti jellemző
mikroszint	két elemi egység kapcsolat, nagyfokú grammatikalizáció	két elemi egység közötti kapcsolat feldolgozása: létrehozása vagy megértése
mezoszint	összetett (például mondat szintű) egységek kapcsolata	több mondat méretnyi szövegrész kapcsolatainak a feldolgozása
makroszint	az egész szövegre kiterjedő kapcsolatok rendszere	a teljes szöveg értelemhálózatának és általános szerkezetének a feldolgozása

1. táblázat

7. *A szövegértelem tagolódása: mikro-, mezo- és makroszint* című fejezet (115-120) a szöveg felépítésének, illetőleg a szövegelemek összefüggésrendszerének kérdéseit tárgyalja. A hazai szakirodalomban is legelterjedtebb megközelítések MORRIS (1938.) szemiotikai rendszerén nyugszanak: szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szintet különböztetve meg. Ennek megfelelően a szöveg szintaktikai összefüggőségét a konnexitás, szemantikai folytonosságát (és teljességét) a kohézió, pragmatikai kapcsoltóságát pedig a koherencia terminussal minősítik. Ezek a – grammatikaközpontú elméletek örökségeként elkülönített – szintek azonban nem egyenrangúak, vagyis eltérő módon és mértékben vesznek részt a szövegértelem konstituál(ód)ásában. Produktívabbnak látszik ennél az a kommunikációs modell (kezdeiteiben lásd például DE BEAUGRANDE –DRESSLER: 1981.), mely a szövegelemek viszonya és hatóköre alapján: a *mikro-*, a *mezo-* és a *makroszint* egymásba épülő rendszerét különbözteti meg, a PETŐFIÉTLŐL (lásd többek között 1996.) eltérő értelemben használva e kifejezéseket. A mikroszinthez a hazai kutatásokban grammatikai kapcsolóelemekként számon tartott viszonyok tartoznak (mint az egyeztetés); jellegzetes mezoszintű kapcsolatokat képvisel nyelvünkben a tömbösödés; a makroszint összefüggései (például a tematikus relációk) pedig a szöveg értelemszerkezetének egészét érintik. A szöveg kontinuitását ebben a perspektívában inkább csak a koherencia műszó minősít(het)i. A szintek jellemzőit az 1. táblázat szerint foglalja operatív egységbe a szerző.

8. *A szövegvilág és két fontos tényezője* című fejezet (121-131) a makroszint *első* megközelítéseként mutatja be a *szövegvilág*, a *nézőpont*, valamint a *szövegfókusz* (FD) és a *szövegtopik* (TD) kategóriáját. (A makroszint további tulajdonságait *második* megközelítésként lásd a 15., 16. és 17. alatt.)

A szövegösszetevők, illetőleg a szövegegész értelme a *szövegvilág* (Universe of Discourse) összetett rendszerében modellálható. A szövegvilág a „beszédhelyzet, a szövegbeli kifejtett és bennfoglalt, valamint a tudás által az elmében aktivizált reprezentációk rendszeréből létrehozott modell (...), amelyben a szöveg maga és annak egyes elemei értelmezhetővé válnak” (121). Tényezői: a *tér-* és *idő kijelölések*, a partnerek szociokulturális ismeretei, a beszédhelyzet paraméterei, a (nyelvi és nem nyelvi) cselekvések, valamint a referenciarelációk. A szövegvilág és a valós (partnereken kívüli) világ közti kapcsolat megvilágítására TOLCSVAI többek között GIVÓNT (1989.) idézi: „Úgy tűnik föl, az emberi nyelvbéli referencia nem a valós világban létező dolgok leképezése nyelvi kifejezésekkel, hanem a beszéd világában nyelviileg – bármilyen célból – létreho-

zott dolgok leképezése nyelvi kifejezésekkel.” (122.) A szövegvilág és a valós világ közti kapcsolat a társalgásban a legközvetlenebb (amit a deixis is kifejezésre juttat). A *nézőpont* vagy perspektíva „az a helyzet, ahonnan az aktuális beszélő a szövegvilág dolgait szemléli és végrehajtja feldolgozásukat” (125), s a kiindulóponttal (origóval), illetőleg a dolgok ennek megfelelő reprezentációjával jellemezhető. A kiindulópontok (például a semleges (K), a referenciális központ (R) vagy a „tudatosság szubjektuma” (S)) jellegében befolyásolják a nézőpontot, mely a mikroszinten kap explicit nyelvi reprezentációt. A koherencia szempontjából alapvető fontosságú *szövegfókusz* és *-topik* vonatkozásában a kiemelkedő, feltűnő és a kevésbé kiemelkedő nyelvi kategóriák, valamint a forgatókönyvek rendszere a döntő (többek között PAUSE: 1991. alapján). „A szövegfókusz a szöveg (szövegrészlet) legkiemelkedőbb összetevője, referense és egyben általában új (a szövegben nem említett) információt tartalmaz, ezért jelölt és kevésbé hozzáférhető, mert megszakítja a topikfolytonosságot; a szövegtopik a szöveg háttérének eleme, azaz többnyire már említett vagy ismert információt tartalmaz, és ezért gyakran jelöletlen és könnyen hozzáférhető” (131).

9. *A tér jelölése a szövegben* című fejezet (132-147) a magyar térjelölés rendszerét mint a makroszint összetevőjét mutatja be VATER (1991.) alapján, táblázatosan (lásd 135) és szép példaelemzésekkel. Az alapvető kategóriák a tér tekintetében a *lokalizációs* és a *dimenzionális* térkijelölés, melyek (statikus) *elhelyezésre* és (dinamikus) *irányadásra* különülnek, valamint az origó, az „álló” és a „mozgó”. A térjelölés fő formái nyelvünkben: az igei személyragok és birtokos személyjelek, a határozói esetrágok és névutók, az igekötők, a határozószók, a személyes névmások és a fogalmi tartalmú lexikai elemek (főnevek, igék stb.). E formák kognitív és nyelvi műveletek révén a szövegvilággal kölcsönhatásban nyerik el értelmüket, a beszélő nézőpontjával adekvát reprezentációt hozva létre. A szöveg térszerkezetét konstituáló elemek mikroszinten – kapcsolóelemekként – járulnak hozzá a szöveg koherenciájához, mezo- és makroszintű összefüggéseihez. Ugyanakkor tipológiai relevanciával is bírnak: a tudományos szövegek például inkább tartalmaz lexikai elemekkel, a párbeszédek inkább grammatikálizálódott jelenségekkel operálnak stb.

10. *Az idő jelölése a magyarban* című fejezet (148-162) a *nyelvtani idő*, az *akcióminőség* és az *aspektus* szempontjából közelíti meg az időjelölést, mint a szöveg makroszintjének összetevőjét. A *nyelvtani időt* illetően a *jelen* idő a „most”, vagyis a beszédidő (Bi), amely egybeesik az eseményidővel (Ei), a *múlt* a beszédidőt megelőző, a *jövő* a beszédidőt követő eseményidő. Az origóhoz képest a jelen jelentése lehet: jelen, múlt, jövő és idő „nélküli”, a múlté pedig múlt és jelen. *Akcióminőség* szerint beszélhetünk: gyakorító, kezdő, mozzanatos, bevezető és kicsinyítő igékről. A mondat szinten értelmezhető *aspektus*nak folyamatos és befejezett osztálya különíthető el. A nyelv időjelölései így a következőkre vonatkoznak: időpont / időtartam, alkalom, linearitás, ciklikus / szekvenciális jelleg, megszakíthatatlanság / megszakíthatóság, végpont és deixis jelölése. Fő formái a magyarban: az igei időjelek, a határozói esetrágok és névutók, az igeképzők, az igekötők, a határozószók, a konceptuális lexikai elemek és bizonyos szintaktikai struktúrák. A szöveg időszerkezetét konstituáló elemek mikroszinten – kapcsolóelemekként – járulnak hozzá a szöveg koherenciájához, mezo- és makroszintű összefüggéseihez. Ugyanakkor tipológiai relevanciával is bírnak: narratív szövegekben például hangsúlyosabb a referenciális központ szerepe stb. – Az idő- és térszerkezet természetesen egymással szoros összefüggésben alakítja a szövegvilágot.

11. A szövegértelelem mikroszintjének nyelvtani formái című fejezet (163-172) főként szerkezeti szempontból veszi sorra a szövegszintű kapcsolatokat létesítő elemi egységeket: a *határozottságot* (DET), a *személyragok és -jelek* állományát, a *névmást* (PRO) és az *egyeztetést* (KONGR). A *határozottság* funkciói az ismertség, azonosíthatóság és az egyediség, beleértettség jelölése (vö. CH. LYONS: 1999.). Kognitív értelemben tulajdonképpen kijelölés a figura / alap kategóriájának megfelelően. Fő formái a magyarban: a határozott névelő, a mutató névmás, a tárgyas igei személyrag, a birtokos személyjel, a személyes névmás, a kvantorok és a tulajdonnév. A determináns a szövegben alkalmassá tesz egy főnevet a referenciára, ami pedig „a koreferencia alapja, tehát a koherencia elemi egysége” (166). Az *igei személyragok és a birtokos személyjelek*, valamint a *birtokjel* a személyszám kategóriája révén hoznak létre elemi szövegtani kapcsolatokat, amelyek endoforikusak vagy exoforikusak lehetnek. A *névmás* pragmatikai és referenciális természetéből adódóan képes mikroszintű kapcsolatok, koreferencia létesítésére. Az *egyeztetés* koreferens kategóriái nyelvünkben a személybeli, a számbeli, az esetbeli és a határozottságbeli kongruencia.

12. A szövegértelelem mikroszintjének szövegtani formái a magyarban című fejezet (173-242) a 11. fejezetben leltárba vett grammatikai formák szövegtani lehetőségeit mutatja be szerkezeti és művelleti aspektusból egyaránt. E formák kapcsolattípusai és funkciói alapján három mikroszintű kategóriát vesz fel a szerző (lásd 174, itt 2. táblázat).

Kategória	Szerkezeti jellemző	Művelleti jellemző
1. deixis	dolog és PRO közvetlen viszonya névmási, a jelentés nem játszik szerepet	nyelvi rámutatáson és érzékelésen alapuló reprezentáció közötti viszony nincs fogalmat jelölő nyelvi reprezentáció, csak irány-, idő-, mód-, minőség- vagy helyreprezentáció
2. névmási (PRO, Ø + INFL, KONGR, DET) koreferencia	N, ADJ, V, ADV, ill. PRO, Ø + INFL, KONGR, DET viszonya általában főnévi, melléknévi, ritkábban igei, ill. névmási, Ø és morfológiai egyeztetés határozottságbeli, a jelentés is szerepet játszik, de elsődleges az utalás	a nominális, a melléknév, az ige, ill. a névmás, a Ø + rag/jel, az egyeztetés, a határozottság ugyanarra a szövegvilágbeli dologra referál van fogalmat jelölő nyelvi reprezentáció, de nem elsődleges
3. (konceptuális) szójelentésen alapuló koreferencia	N és N, ADJ és ADJ, ADV és ADV, V és V viszonya általában főnévi, melléknévi, ritkábban igei, határozói, a jelentés fő szerepet játszik	a két N, ADJ, ADV, V ugyanarra a szövegvilágbeli dologra referál van fogalmat jelölő nyelvi reprezentáció, és elsődleges

2. táblázat

A *deixis* olyan pragmatikai jelenség, mely a „szövegvilág részévé tett, érzékelésen alapuló reprezentációt verbális (nyelvi) rámutatással jelöli ki, vagyis 1. valamely dologra, személyre, tér- vagy időviszonyra, módra, minőségre vagy 2. egy másik szövegelemre nyelvi formával rámutat” (175). A szövegben kívüli entitásokat adott nézőpontból, a deiktikus középpontból a szövegvilág, illetőleg a szöveg részévé teszi, mintegy összetett reprezentációt hozva létre. Az exoforikus rámutatást többnyire névmási elemek, az endoforikust pedig általában jelzők (*az iménti...*, *a következő...*, *az alábbi...* stb.) valósítják meg.

A *koreferencia* viszonyában: „a szövegben két nyelvi egység (morféma, szó vagy kifejezés) ugyanarra a szövegvilágbeli dologra referál (vonatkozik)” (181, a szerző kiemelései). Sematikusan ábrázolva lásd 3. táblázat (181).

A (ko)referencia / referál(ás) tehát 'azonos vonatkozás', az anafora 'visszaütalás', a katafora pedig 'előreütalás'. A magyar nyelv koreferenciaviszonyainak eddig feltárt eredményeit a PETŐFI – DOBI (1998.) alapján adja meg TOLCSVAI (lásd 182.).

A koreferencia korábbi (prekognitív) magyarázatainak áttekintését, illetőleg a *referencia* és a *referens* fogalmának értelmezését követően kerül sor e bonyolult pszichológiai, pszicholingvisztikai és logikai jelenség kognitív megközelítésére. STUTTERHEIM (1997.) például a személy / tárgy, az esemény / cselekvés / állapot, az idő, a tér és a modalitás konceptuális tartományait tekinti a referencia közegeként. CLARK cselekvéseméleti megközelítésében (1977/1997.) pedig az implikátúra változatai alkotják az anaforikus utalás keretét. A *referencia*, a szövegvilágbeli „dolog”-ra való vonatkozás tehát eltérő értelemben használatos a szakirodalomban. Hol a denotatív jelentés, hol a 'dologra való vonatkozás / utalás' értelmében fordul elő. J. LYONS (1977.) a denotáció rendszerűségével szemben a referencia megnyilatkozás jellegét hangsúlyozza, azaz a referencia szövegjelenség, szövegvilágbeli reprezentáció, s mint ilyen, nem függ a referáló kifejezés igazságtartalmától (vö. 188). A referálás történhet egyedi és általános, valamint határozott (specifikus) és határozatlan (nem specifikus) kifejezésekkel. TOLCSVAI a BEAUGRANDE – DRESSLER (1981.), a STUTTERHEIM (1997.) és más művek alapján dolog-, esemény-, tér- és időreferenciát különböztet meg, melyeknek nyelvi reprezentációja vagy teljes: tartalmas szóval (FOG), csoporttal, vagy parciális: PRO, Ø + INFL, KONGR összetevőkkel. A *referens* fogalma a szövegbeli „dolog” mibenlétét érinti. Az ezzel kapcsolatos problémák egyfelől a „dolgok” és az emberi megismerőtevékenység (3. alatt már megjelenített) metafizikus elkülönítéséből, másfelől a dolgokat általában jelölő nominálisok szemantikai jellemzésének módjaiból erednek. Ami a nominálisok szemantikai modellálását illeti, úgy tűnik, a prototípuselmélet, valamint a konnekciónizmus elvei adekvátabb és produktívabb szempontokat kínálnak a strukturalista vagy generatív, illetőleg a hozzájuk kapcsolódó intenzionális és extenzionális szemantikai megközelítések-nél. LANGACKER (1987.) alapján a dolog mint reprezentáció: „egy régió egy tartományban” (193). A referencia *erre* vonatkozik. A relacionális esemény mint kvázidolog viselkedik referáláskor.

Referens	antecedens	anafora
elmebeli reprezentáció	N, ADJ, ADV, V	N, ADJ, ADV, V
elmebeli reprezentáció	N, ADJ, ADV, V	PRO, Ø + INFL (DET, KONGR)
Referens	katafora	posztcedens
elmebeli reprezentáció	PRO, Ø + INFL	N, ADJ, ADV, V (DET, KONGR)

3. táblázat

GIVÓN kognitív keretében (1989.) a referencia – idézi TOLCSVAI –: „a nyelvi kifejezésektől a nyelvtanilag létrehozott / megalapozott egyedekre irányuló, bármilyen célból történő leképezés a szövegvilágban” (190). Működését, megértését a megjósolhatóság / hozzáférhetőség, a referenciális távolság (a mondatok száma (vagy az eltelt idő) a megelőző utolsó említéstől), a potenciális interferencia (a szemantikailag kompatibilis elemek száma az előző három mondatban), a topikállandóság (a referens előfordulásának száma az újabb tíz mondatban), valamint a szövegtopik és a -fókusz tulajdonságai vezérlik. A leginkább megjósolható / hozzáférhető referens a zero anafora egy mondat referenciális távolság esetén. Mások a szövegfókusz kategóriáját állítják a referencia középpontjába. SANFORD – GARROD (1981.) explicit, valamely előtérbe helyezett entitásra, illetőleg implicit, valamely entitást jellemző háttértudásra irányuló fókuszot különböztet meg. A PAUSE (1991.) szintén a szövegtopik és a szövegfókusz kategóriájával operál. A VAN HOEK (1995.), valamint a LANGACKER (1996.) a koreferenciát „az antecedens és a névmás közötti olyan viszonyoknak tekinti, amelyben mindkettő ugyanazt az entitást profilálja az aktuális szövegtérben, s ahol a profilált entitás a fókusz” (196). Az anafora értelmezésében szerepet játszik a nézőpont s természetesen a kontextus és a beszédhelyzet is. A fenti sorból a referenciális távolság, a potenciális interferencia és a topikállandóság a szerkezetiség, a szövegtopik és -fókusz, a nézőpont, a háttértudás, a kontextus és a beszédhelyzet pedig a műveletiség szempontja.

A névmási koreferencia változatai és sajátosságai a 3. táblázatból (némi egyszerűsítéssel) kiolvashatóak. Prototipikus, alapszintű kategóriának a névmási anafora tekinthető. Az E/1. és E/2. névmási és Ø + INFL koreferens viszony deiktikusan ismerszik a beszédhelyzetről; jelöltségi foka: Ø + INFL, PRO; leggyakoribb megvalósulási formája nyelvünkben Ø + INFL, például „Most már megyek. Még sok dolgom van, este befejezem a tanulmányt.” (202). Ha a deiktikus E/1. és E/2. szövegfókusz, jelölése PRO, ha szövegtopik, Ø + INFL (antecedens és anafora helyzetben egyaránt). Nézőpont-azonosság esetén a referenciális távolság és a topikállandóság nincs korlátozva, a potenciális interferencia kérdése nem vetődik fel. A háttértudás és a kontextus itt nem játszik szerepet, a beszédhelyzet viszont alapvető fontosságú. Az E/3. névmási és Ø + INFL koreferencia jellemzése, mivel a deixis ez esetben nem feltétlenül nyújt útbaigazítást a lehetséges referensekkel illetően, kissé bonyolultabb. Megvalósulása – Ø + INFL, ő, az – többek között a grammatikai funkciótól, a szemantikai szereptől, a nézőponttól és a szövegfókusztól függ. Az ő és az két potenciális antecedens közti megoszlásának vizsgálatában jelentős eredményeket ért el PLÉH CSABA (PLÉH – RADICS: 1976., PLÉH: 1998.) és KOCSÁNY PIROSKA (1995., 1997.). TOLCSVAI e helyütt a nézőpont, a szemantikai szerep, valamint a szövegfókusz és -topik szempontjából közelíti meg az ő és az kérdését, s alapos példaelemzések révén arra a következtetésre jut, hogy e névmások alkalmazását alapvetően a nézőpont irányítja: „a beszélőhöz a szövegvilágban közelebb álló referens ő, a távolabb álló pedig az” (222).

A *konceptuális* koreferencia (másutt lexikai kohézió) teljes lingvisztikai reprezentációt nyújt, anaforikus jellegű, s szerkezetileg és műveletileg is szimmetrikus. Jelöltségi foka: N, ADJ, ADV, V, prototipikus változata két N, például „Péter a könyvet az asztalra tette. A könyv másnap is ott volt.” (223). Az antecedens és az anafora főbb kapcsolattípusai: (a) az ismétlés változatain alapuló (például „A szomszéd fát ültetett a kert sarkába. A csemete szépen kihajtott.”, 228), (b) a forgatókönyvön alapuló (például „A vendég le-

ült a sarokasztalhoz. A pincér azonnal jött.”, 230), (c) az ige vonzatstruktúrájából származó (például „János levágta az elszáradt ágat a fáról. A fűrész azután visszatette a kamrába.”, 230), (d) a preszuppozíción, inferencián alapuló (például „Késve érkeztem az órára. Nem jött a villamos”, 230) és (e) a tulajdonságon alapuló (például „Ede elhagyta Marit. A disznó még el sem köszönt”, 231), valamint (f) a kontextusból, illetőleg a beszédhelyzetből származó FOG koreferencia (vö. 228). Alkalmazása függ az antecedens és az anafora lexikai szolidaritásától, a referensre való utalás mértékétől, a szemantikai szereptől és a szövegfókusz-szövegtopik viszonytól. A fentieket két példaszöveg koreferenciaviszonyainak reprezentálásával egészíti ki TOLCSVAI. A fejezetben részletesen tárgyalta és példaelemzésekkel gazdagon illusztrált jelenségek fontos szerepet játszanak a szöveg közepes méretű tartományaiban, a mezoszinten is.

13. A *szövegértelmezés mezoszintjének szövegteni formái a magyarban* című fejezet (243-290) a következő koherenciátényezőket veszi számba: nézőpont; tér- és időviszonyok; koreferencia; *tematikus progresszió*, a *szövegtopik* és a *szövegfókusz megoszlása*; *mellérendelés*; *fogalmi séma*.

DANEŠ *aktuális tagolásra* irányuló kutatásai szerint (1970/1982.) a *téma* és a *réma* biztosítja a mondatok összekapcsolódását és a tematikus progressziót. DANEŠ kapcsolattípusai: (a) egyszerű lineáris téma-réma szerkezet; (b) téma-réma szerkezet végigfutó témával; (c) téma-réma szerkezet levezetett témákkal; (d) többfelé elágazó réma; és (e) tematikus ugrás. Az aktuális mondattagolás azonban nem feltétlenül esik egybe a szövegtopik / szövegfókusz tagolással – bizonyítják TOLCSVAI kitűnő elemzései, melyek egyúttal felfedik e kategóriák dinamikus jellegét, mezoszintű tulajdonságait és funkcióit. Eszerint: (a) FM csak egyes esetekben FD is; (b) a Ø + INFL (akár TM, akár KM) csak TD lehet; (c) a többi esetben a szövegbeli helyzet dönt; (α) előtérben (FD helyzetben) van: az első említés, az erősen specifikált főnév, tulajdonnév; (β) háttérben (TD helyzetben) van: az ismert elem ismétlődő beszédhelyzetben, akár Ø + INFL, PRO vagy tulajdonnévi forma; (d) az ismételt FOG elem TD, ha a topikfolytonosság közvetlenül egymást követő mondatokban érvényesül; minél nagyobb a referenciális távolság, annál inkább újra FD helyzetbe kerül az ismételt FOG vagy PRO elem. (Vö. 255.)

A *mellérendelés* kutatásának nemzetközi eredményeit LANG (1991.), DORFMÜLLER-KARPUSA (1984.) stb., hazai fejleményeit pedig BÁNRÉTI (1992.) és BÉKÉSI művei (például 1986.) alapján tekinti át TOLCSVAI. A koordináció elsősorban az események tartományában vezérli a mondatok közötti relációkat a mezoszinten, vagyis az ige áll a középpontjában. Szemantikai nyitottságával nagymértékben hozzájárul a szöveg továbbépítéséhez. Ezt követően (BALOGH: 2000. szerint) veszi sorra a szerző a kapcsolatos (egyszerű, hozzátoldó, ellentétesen hozzátoldó, összefoglaló, megosztó, fokozó), az ellentétes (szembeállító, megszorító, kizáró), a választó (kirekesztő, megengedő), a következtető és a magyarázó (okadó, kifejtő) viszony fajtáit, jellemzőit és funkcióit. Jellegzetes, viszonylag zárt mezoszintű egységek a magyarban a *konstrukciótípusok*. BÉKÉSI (1986.) a következő fajtáit különbözteti meg: 1. a) megokolt utótagú ellentét, b) következtető utótagú ellentét, c) megokolt előtagú ellentét, d) következtető előtagú ellentét, e) ellentétes utótagú magyarázat, f) ellentétes előtagú következtetés; 2. a) megokolt előtagú következtetés, b) megokolt utótagú következtetés; 3. a) kizáró ellentétes utótagú ellentét, b) ellentétes előtagú ellentét, c) ellentétes utótagú ellentét (vö. 271).

A *fogalmi séma* mint mentális modell valamely hívó szó vagy kifejezés említésével, illetőleg jelöletlen vagy jelölt részleges, esetleg teljes explikációval aktivizálódhat, illetőleg „épülhet be” a szövegbe, s járulhat hozzá a mezoszint koherenciájához. A jelölt kifejtés inferencián, preszuppozíción vagy implikaturán alapul, egyszersmind koreferens viszonyt létesít egy névmás / fogalom és egy szövegegység között a sémán belül. A sémát jelölő, reprezentáló főnév egyben „(...) az adott mezoszintű szövegegység legfontosabb szövegfókusza. Ezért nevezhető *tematikus főnévnek*” (279, a szerző kiemelése). Hasonlóképpen működik mezoszinten a metafora és a metonímia is.

A fejezetben számba vett koherenciátényezők általában együtt, párhuzamosan alakítják a mezoszint értelemszerkezetét, jóllehet külön-külön is dominálhatják azt, kiemelkedő szövegtani formákat, típusokat (például tematikus progresszió és mellérendelés) hozva létre. Ezt mintaszerű példaelemzések illusztrálják, majd ekként összegzi TOLCSVAI a mezoszintű szövegegység szövegtani funkcióját: „a szöveg adott helyén a szöveg egy résztémájának kifejtése a megfelelő módon. A mezoszintű szövegegység összetett szerkezet, amely csak részlegesen zárt, értelemszerkezete részben nyitott, összetevői kapcsolódnak a szöveg megelőző és utána következő részeihez” (290).

14. A *szövegszerkezet mezoszintjének formái* című fejezet (291-309) a *bekezdés* (mint a monologikus szövegek mezoszintű egysége) és a *forduló* (mint a párbeszédes szövegek mezoszintű egysége) kérdéseivel foglalkozik.

A *bekezdés* LONGACRE (1979.) szerint strukturális egység, amely a téma körül szerveződik, s a tartalmi elrendezés szerkezete alapján tipizálható. HINDS (1979.) tematikai egységként kezeli, mely szegmensekből (bevezető, motiváció, tetőpont, váratlan fordulat) tevődik össze. DANEŠ (1995.) a tematikus és kompozíciós viszonyokat tartja a bekezdés ismérvének. VAN DIJK (1982.) szerint a bekezdés az epizód felszíni jelölése, ilyenformán szemantikai egység. Elemzései nyomán TOLCSVAI értelmi és funkcionális, csak részlegesen elkülönülő egységnek tekinti a bekezdést, melyet valamilyen előtérben álló téma vagy értelemszerkezet fog egybe, s a nagyjából azonos szövegfókuszok, a tematikus progresszió, a mellérendelések, a fogalmi sémák, a nézőpont, valamint a tér- és időviszonyok strukturálják.

Az egy beszélő által elmondott szöveg, a *forduló* szerkezetét a következő tényezők befolyásolják: a szociokulturális konvenciók, a beszélő szándéka, a beszédhelyzet és a kontextus (vö. 300). Az etnometodológiai alapú társalgáselemzés (szomszédsági párokra, a beszélőváltásra, az átmeneti relevanciahelyre stb. vonatkozó) eredményeit SCHEGLOFF – SACKS (1973.), illetőleg SACKS – SCHEGLOFF – JEFFERSON (1974.) alapján vázolja TOLCSVAI. LANGLEBENNél a párbeszéd egysége két replikából (stimulusból és válaszból) áll. A LANGLEBENÉhez hasonló, de nyitottabb rendszerezést tesz lehetővé FRANKE (1990.) modellje. TOLCSVAI egy egyszerű, kétfordulós párbeszéd narratív parafrázisával, illetőleg a két variáns egybevetésével mutatja ki a dialogikus és a monologikus szövegek hasonlóságait (a mellérendelő viszonyok, a fogalmi sémák stb. tekintetében). Elemzései ezúttal is példaadóak, érvelése meggyőző, megállapításai helytállóak. Mi talán több: elégségek is. A párbeszéd koherenciáját ily módon a mezoszintű egységekre általában jellemző formák és a beszélőváltás szabályszerűségei hozzák létre (vö. 309).

15. A *szövegértelem makroszintjének szövegtani formái a magyarban* című fejezet (310-321) a szöveg makroszintjének tárgyalására tér vissza *második* megközelítésként (az *első* megközelítést lásd a 8., 9. és 10. alatt). Egyfelől példaszövegek elemzésével te-

szi teljessé a korábban körvonalazott modellt, másfelől a makroszint összetevőinek, a *szöveg általános szerkezetének* (vehikulumának) és *értelemszerkezetének* tulajdonságait világítja meg, illetőleg foglalja egységbe.

Az *általános szövegszerkezet* jellemzői formai sajátosságok: a szöveg határai, kezdete és vége (tipográfiai vagy akusztikai elkülönítés, kezdő és záró formulák), valamint a tagolódás (fejezet, bekezdés; szomszédsági pár stb.). Néhány típuspecifikus séma (hír, történetelbeszélés) összehasonlításával arra a megállapításra jut TOLCSVAI, hogy „a szöveg általános szerkezete nem kész és merev, kitöltendő struktúra, hanem az értelemszerkezet létrehozásának és a konvencionált formáknak a dinamikus függvénye” (318).

A *szövegértelmezés* a „jelentés” mentálisan vagy explicit módon strukturált rendszere. Összefoglalóan: „az állandó szövegtopikok / szövegfókuszok értelemrendszerére és azok igékkel jelölt összefüggő cselekvéseire, történéseire, állapotaira, jellemzőire épül a beszélő és a hallgató reprezentációjában” (321).

16. A *szöveg stílusa mint a szövegértelmezés része* című fejezet (322-324) a stílus és a szöveg viszonyát taglalja. A stílus mindig a szövegben, a szövegértelmezés részeként érvényesül. Alakulására hatással van a beszédhelyzet, a szövegtípus és a (szöveggel végrehajtott) cselekvés. E hatástényezők konfigurációi különböző stílustípusokat hívnak elő, melyek cél-, illetőleg elvárásnormaként reorganizálódnak az interakció folyamatában, s a stílustulajdonítás és a stílushatás műveletei mentén modifikálják a cselekvést. A stílus voltaképpen „a szöveg megformáltsága által létrehozott értelemösszetevő, amely a beszélő bizonyos szándékolt vagy nem szándékolt, nem fogalmi és nem denotatív közléseseményeit a befogadóban attributív módon valósítja meg” (324, a szerző kiemelése).

17. A című fejezet (325-330) szerint a cím metatextuális funkcióban a szövegre utaló, önálló kommunikációegység, tartalmi funkcióban pedig része a szövegnek. A szövegek jelentős hányada (köztük a mindennapi kommunikáció) nem igényli a tárgyiasító és egyedítő metatextuális bevezetést, mert a cím elemeit az interakció jellege úgy-ahogy reprezentálja. Metatextuális szerepben a cím vagy deiktikusan mutat rá a szövegre, vagy metonimikusan képviseli azt, de tartalmilag nem utal rá. A cím tartalmi funkcióit szintaktikai osztályozásukkal jellemzi a TOLCSVAI. A főnévi cím például egy tematikus forgatókönyvet, illetőleg elvárásrendszert aktivizál, s általában valaminek a létezését reprezentálja, a nagyobb szerkezeti egységekből álló cím viszont két, esetleg több forgatókönyvet is mozgósít(hat), s többnyire viszonyokat juttat kifejezésre.

18. A negyedik, befejező rész első, *Szövegtipológia* című fejezetét (331-338) a szövegek tipológiai kérdéseinek szenteli a szerző. A tipológiai kutatások egyik ága „objektív” kritériumok (többnyire formális, statikus ismérvek) segítségével kívánja jellemezni a szövegtípusokat, másik ága viszont a szövegfajtákra vonatkozó ismeretek procedurális jellegét veszi alapul. OOMEN (1972.) kritériumai például a tárgy és a cél, GÜLICH – RAIBLE (1977.) a részsövegtípusok, ERMERT (1979.) pedig kommunikációorientált szempontok (cselekvés, téma, szituáció stb.) szerint kísérli meg rendszerezni a szövegeket. A kritériumokkal operáló osztályozások egyik első kritikáját DE BEAUGRANDE – DRESSLER (1981.) adta, és pedig az intertextualitás bevezetésével a szövegtipológiába. TOLCSVAI a holisztikus szemlélet, a prototípuselmélet, a pragmatika és a nyelvi norma szempontjainak érvényesítésével a GÜLICH (1986.) alapján vázolja itteni szöveg-, helyesebben kommunikációtípológiájának tényezőit, illetőleg sajátosságait. Ezek a szerkezeti tulajdonságokon túl a következők: „a) a kifejtettség / bennfoglaltság mértéke (...) b) a

nézőpont jelöltsége (...) c) a kommunikációs szinterek jellemzői (...) d) a szöveg értelem szerkezetének tipikus jellemzői (...) e) a szöveg általános szerkezetének szövegtípusra jellemző rész tulajdonságai f) a stílus” (337-338, a szerző kiemelései). A monologikus szövegek erősebben kifejtőek a dialogikus szövegeknél, a tradicionálisan funkcionális stílusok körébe sorolt szövegek a kommunikációs szintér jellemzői szerint különülnek el stb.

19. A *Szövegalkotás és szövegértés* című fejezet (339-340) összefoglaló jelleggel a befogadás, illetőleg a szövegalkotás folyamatát kíséri nyomon, az előzetes elvárásoktól a vehikulum (ap)percepcióján és a nyelvi reprezentáció feldolgozásán át a szöveg-értelem mentális reprezentációjáig – és mutatis mutandis fordítva.

20. A negyedik rész *Összefoglalás* című befejező fejezete (341-342) a kötet eredményeinek rövid, tézisszerű összegzését nyújtja. – A könyvet *Példaszövegek* (343-349), bibliográfia és indexek teszik teljessé.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR vázlatosan ismertetett műve, *A magyar nyelv szövegtana* elmélyülésre és gondolkodásra késztető, egyszersmind elismerésre méltó olvasmány. Minden bizonnyal korszakos jelentőségű alkotás. Lapjait vélhetően érdeklődéssel és szívesen fogják forgatni nemcsak a szűkebb tudományterület művelői, hallgatók, oktatók és kutatók, hanem a legtágabb értelemben vett szövegtudományok képviselői is (hasonlóan a jelen sorok írójához). Mert ha a „szöveg az emberi megismerés nyelvileg létrehozott” folyamatát és produktumát képezi le (341), a magyar nyelv szövegtana nyilvánvalóan nem csupán önmagát, és nem is csak a nyelvtudományt reprezentálja...

Jegyzetek

- * Az itt alkalmazott rövidítések megegyeznek a mű rövidítéseivel. Értelmezésük megkönnyítésül: ADJ = melléknév; ADV = határozó; AG = cselekvő, ágens; BI = beszédidő; DET = határozottság; DIR = direkcionális; EI = eseményidő; EXP = átélt, experiens; FD = szövegfókusz; FM = mondatfókusz; FOG = tartalmas szó, csoport; INFL = igerag, személyjel, birtokjel; INS = eszköz, instrumentum; K = semleges kiindulópont; KM = komment (réma); KONGR = egyeztetés; N = főnévi szerkezet; PAT = elszenvető, páciens; PRO = névmás; R = referenciális központ; S = „tudatosság szubjektuma”; TD = szövegtopik; TM = mondattopik; V = ige.

Irodalomjegyzék

BALÁZS JÁNOS:

1985. *A szöveg*. Gondolat, Budapest.

BALOGH JUDIT:

2000. A mellérendelő összetett mondatok. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 531-541.

BÁNRÉTI ZOLTÁN:

1983. *A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

1992. A mellérendelés. In: KIEFER FERENC (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 715-796.

BARTSCH, RENATE:

1985. *Sprachnormen: Theorie und Praxis*. Max Niemeyer, Tübingen.

- BEAUGRANDE, ROBERT DE – WOLFGANG DRESSLER:
1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Niemeyer, Tübingen. [Bevezetés a szövegnyelvészetbe Corvina, Budapest, 2000.]
- BÉKÉSI IMRE:
1986. *A gondolkodás grammatikája*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BENCZÉDY JÓZSEF – FÁBIÁN PÁL – RÁCZ ENDRE – VELCSOV MÁRTONNÉ:
1968. *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BROWN, GILLIAN – YOULE, GEORGE:
1983. *Discourse Analysis*. Cambridge.
- CLARK, HERBERT H.:
1977/1997. Áthidalás. In: PLÉH CSABA – SIKLAKI ISTVÁN – TERESTYÉNI TAMÁS (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Osiris, Budapest, 380-390.
- CSÚRI KÁROLY:
1987. *Lehetséges világok Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- DANEŠ, FRANTIŠEK:
1970/1982. A szövegstruktúra nyelvészeti elemzéséhez. In: THOMKA BEÁTA (szerk.): *Tanulmányok 15. Szövegelmélet*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 45-50.
1995. The Paragraph – a Central Unit of the Thematic and Compositional Build-up of Texts. In: B. WAEVIK, S., K. TANSKANEN, R. HILTUNEN (eds.): *Organization in Discourse*. University of Turku, Turku, 29-40.
- DEME LÁSZLÓ:
1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DIJK, TEUN A. VAN:
1972. *Some Aspects of Text Grammars*. Mouton, The Hague.
1982. Episodes as units of discourse analysis. In: D. TANNEN (ed.): *Analyzing Discourse: Text and Talk*. Georgetown University Press, Washington. D. C. 177-195.
- DIJK, TEUN A. VAN (ed.):
1985. *Handbook of Discourse Analysis*. Academic Press, London.
- DORFMÜLLER-KARPUSA, KÁTHI:
1984. Text-constitutive connective relations and their manifestation. In: H. KRENN, J. NIEMEYER, U. EBERHARDT (Hg.): *Sprache und Text*. Niemeyer, Tübingen, 141-151.
- ERMERT, KARL:
1979. *Briefsorten. Untersuchungen zu Theorie und Empirie der Textklassifikation*. Niemeyer, Tübingen.
- FEHÉR ERZSÉBET:
2000. *A szövegvizsgálat megalapozása a magyar nyelvészetben. Tudománytörténeti vázlat. Nyelvtudományi Értekezések 147*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FRANKE, WILHELM:
1990. *Elementare Dialogstrukturen: Darstellung, Analyse, Diskussion*. Niemeyer, Tübingen.
- GIVÓN, TALMY:
1984. *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, Vol. I. 1984. Vol II. 1990.
1989. *Mind, Code and Context. Essays in Pragmatic*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale.
1995. Coherence in text vs. coherence in mind. In: M. A. GERNSBACHER, T. GIVÓN (eds): *Coherence in Spontaneous Text*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 59-115.

- GÜLICH, ELISABETH:
 1986. Textsorten in der Kommunikationspraxis. In: W. KALLMEYER (Hg.): *Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen*. Schwann, Düsseldorf, 15-46.
- GÜLICH, ELISABETH – RAIBLE, WOLFGANG:
 1977. *Linguistische Textmodelle*. W. Fink, München.
- HALLIDAY, M. A. K.:
 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. Edward Arnold, London.
- HALLIDY, M. A. K. – HASSAN, R.:
 1976. *Cohesion in English*. Longman, London.
- HARWEG, R.:
 1968. *Pronomina und Textkonstitution*. Fink, München.
- HEIDEGGER, MARTIN:
 1927/1989. *Lét és idő*. Gondolat, Budapest.
- HINDS, JOHN:
 1979. Organizational Patterns in Discourse. In: T. GIVÓN (ed.): *Syntax and Semantics. Vol. 12. Discourse and Syntax*. Academic Press, New York, 135-157.
- VAN HOEK, KAREN:
 1995. Conceptual reference points: A cognitive grammar account of pronominal anaphora constraints. *Language*, 310-340.
- KÁROLY SÁNDOR:
 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KIEFER FERENC:
 1983. *Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 2000. *Jelentésemélet*. Corvina, Budapest.
- KIEFER FERENC (szerk.):
 1992. *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- É. KISS KATALIN:
 1998. Mondattan. In: É. KISS KATALIN – KIEFER FERENC – SIPTÁR PÉTER (szerk.): *Új magyar nyelvtan*. Osiris, Budapest, 17-184.
- KONERDING, KLAUS-PETER:
 1993. *Frames und lexikalisches Bedeutungswissen. Untersuchungen zur linguistischen Grundlegung einer Frametheorie und zu ihrer Anwendung in der Lexikographie*. Niemeyer, Tübingen.
- KOCSÁNY PIROSKA:
 1989. Szövegnyelvészeti vagy szövegek nyelvészete? *Filológiai Közlöny*, 26-43.
 1992. Szövegnyelvészeti versus szövegelemzés. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*, JGYTF Kiadó, Szeged, 145-152.
 1995. Műhelytanulmány az „ő” névmásról. *Nyr.* 285-293.
 1997. Pro-drop und Textkohärenz: Interagierende Regeln im Gebrauch des Subjektpronomens im Ungarischen. *Acta Linguistica Hungarica*, 385-411.
- LANG, EWALD:
 1991. Koordinierende Konjunktionen. In: A von STECHOW, D. WUNDERLICH (Hg.): *Semantik / Semantics. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Walter de Gruyter, Berlin, New York, 597-623.
- LANGLEBEN, MARIA:
 1983. On the Structure of Dialogue. In: J. S. PETŐFI, E. SÖZER (eds.): *Micro and Macro Connexity of Texts*. Buske, Haburg, 220-286.

- LANGACKER, RONALD W.
 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I.* Stanford, California.
 1991. *Concept, Image, Symbol: the Cognitive Basis of Grammar.* Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
 1996. Conceptual Grouping and Pronominal Anaphora. In: B. FOX (ed.): *Studies in Anaphora.* John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 333-378.
- LONGACRE, ROBERT E.:
 1979. The Paragraph as a Grammatical Unit. In: T. GIVÓN (ed.): *Syntax and Semantics. Vol. 12. Discourse and Syntax.* Academic Press, New York, 115-134.
- LYONS, CHRISTOPHER:
 1999. *Definiteness.* Cambridge University Press, Cambridge.
- LYONS, JOHN:
 1977. *Semantics.* Cambridge University Press, Cambridge.
- MORRIS, CHARLES W.:
 1938. *Foundations of the Theory of Sign.* University of Chicago Press, Chicago.
- NAGY FERENC:
 1981. *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- OOMEN, URSULA:
 1972. Systemtheorie der Texte. *Folia Linguistica*, 5. 12-34.
- PAUSE, PETER E.:
 1991. Anaphern im Text. In: A von STECHOW, D. WUNDERLICH (Hg.): *Semantik/Semantics. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung.* Walter de Gruyter, Berlin, New York, 548-559.
- PETŐFI S. JÁNOS:
 1978. A Formal Semiotic Text Theory as an Integrated Theory of Natural Language. In: W. U. DRESSLER (ed): *Current Trends in Textlinguistics.* Walter de Gruyter, Berlin, New York, 35-46.
 1988. A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. *Ny.* 219-229.
 1996. *Az explicitég biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában.* MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
 1997. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. *Officina Textologica 1.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- PETŐFI S. JÁNOS (főszerk.):
 1997. *Officina Textologica 1 – 5.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.):
 1990. *Szemiotikai szövegtan 1 – 13.* JGY(T)F Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – DOBI EDIT:
 1998. Utószó. In: PETŐFI S. JÁNOS (szerk.): *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Officina Textologica 2.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 238-261.
- PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ:
 1992. A szövegösszefüggőség nyelvi hordozói Halliday és Hassan szerint. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok,* JGYTF Kiadó, Szeged, 260-270.
- PLÉH CSABA:
 1986. *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben.* Osiris, Budapest.
- PLÉH CSABA – RADICS KATALIN:
 1976. „Hiányos mondat”, pronominalizáció és a szöveg. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI.* 261-277.

PLETT, HEINRICH:

1975. *Textwissenschaft und Textanalyse. Semiotik, Linguistik, Rhetorik.* Quelle & Meyer, Heidelberg.

SACKS, HARVEY – SCHEGLOFF, EMMANUEL A. – JEFFERSON, GAIL:

1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*, 696-735.

SANFORD, ANDREW J. – GARROD, SIMEON:

1981. *Understanding written language: Explorations in comprehension beyond the sentence.* John Wiley & Sons, Chichester.

SCHEGLOFF, EMMANUEL A. – SACKS, HARVEY:

1973. Opening up closing. *Semitica*, 7. 289-327.

STUTTERHEIM CHRISTIANE VON:

1997. *Einige Prinzipien des Textaufbaus. Empirische Untersuchungen zur Produktion mündlicher Texte.* Niemeyer, Tübingen.

SZABÓ ZOLTÁN:

1988. *Szövegnyelvészet és stilisztika.* Tankönyvkiadó, Budapest.

SZATHMÁRI ISTVÁN – VÁRKONYI IMRE (szerk.):

1979. *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA:

1999. *Leíró magyar szövegtan.* Osiris Kiadó, Budapest.

TELEGDI ZSIGMOND – SZÉPE GYÖRGY (szerk.):

1976. A szöveg megközelítései. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI.* Budapest.

TERESTYÉNI TAMÁS:

1981. *Konvencionális jelentés – Kommunikációs jelentés.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR:

1994. *A szövegek világa.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

TOMPA JÓZSEF (szerk.):

1961 – 1962. *A mai magyar nyelv rendszere I – II.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

VASS LÁSZLÓ (szerk.):

1992. Bibliográfiák, repertóriumok. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok.* JGYTF Kiadó, Szeged, 271-280.

VATER, HEINZ:

1991. *Einführung in die Raum-Linguistik.* Gabel Verlag, Hürth-Efferen (KLAGE 24.)

WALLACE, STEPHEN:

1982. Figure and Ground: The Interrelationships of linguistic categories. In: P. J. HOPPER (ed.): *Tense-Aspect. Between Semantics and Pragmatics.* John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 201-223.

Vass László

Szikszaíné Nagy Irma: Szövegértés, szövegelemzés, szövegalkotás
Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 374 p.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMÁNAK az Osiris Kiadónál 1999-ben megjelent *Leíró magyar szövegtan* című, a *Szemiotikai szövegtan* 13. számában ismertetett (170-173), magyar